

14. Політологія: підруч. для студ. юрид. спец. вищих навч. закл. / М. І. Панов (керівн. авт. кон.), Л. М. Герасіна, В. С. Журавський та ін.. – К.: Концерн “Видавничий Дім “Ін Юре“, 2005. – 520 с.
15. Политология: Энциклопедический словарь / Общ. ред и сост. Ю. И. Аверьянов. – М.: Изд-во Моск. коммерч. кн-та, 1993. – 431 с.
16. Почепцов Г. Г. Коммуникативные технологии двадцатого века. – М.: “Рефл-бук“, К.: “Ваклер“. – 2000. – 352 с.
17. Почепцов Г. Г. Паблик рилейшнз, или Как успешно управлять общественным мнением. – М.: Центр, 2004. – 336 с.
18. Пушкарева Г. В. Политический менеджмент. – М., 2003. – 95 с.
19. Рудич Ф. М. Політологія: Підручник. – К.: Либідь, 2004 – 480 с.
20. Щёкин Г. Социальная теория и кадровая политика. – К.: МАУП, 2000. – 576 с.
21. Ясперс К. Психология світоглядів. – К.: Юніверс, 2009. – 461 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Перевозник Лариса Михайлівна – доцент кафедри філософії та політології КДПУ ім. В.Винниченка.

Наукові інтереси: загальна соціологія, соціологія освіти й виховання, морально-етичні проблеми сучасного українського суспільства, релігійна та сучасна соціально-політична міфологія.

УДК 94(477)"1920"

ДІЯЛЬНІСТЬ УАПЦ В УМОВАХ УКРАЇНСЬКОГО ВІДРОДЖЕННЯ 20-Х РОКІВ ХХ СТ.

Ірина РОМАНЬКО (Кіровоград)

У статті на основі широкого кола джерел досліджується діяльність Української автокефальної православної церкви та політика українізації двадцятих роках ХХ ст., аналізується питання дотичності цих явищ.

Ключові слова: церква, автокефалія, українізація, радянська.

В статье на основе широкого круга источников исследуется деятельность Украинской автокефальной православной церкви и политика украинизации двадцатых годов ХХ в., анализируется вопрос соотношения этих явлений.

Ключевые слова: церковь, автокефалия, украинизация, советизация.

In the article the author on the basis of the wide reference sources inquires into the questions of the activity of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church and the policy of Ukrainianization in the 1920s of the 20th century. The author also analyses the correlation of these phenomena.

Key words: church, autocephaly, Ukrainianization, Sovietization.

Варто зауважити, що в цій статті не розглядаються суто релігійні сторони життя і діяльності Української автокефальної православної церкви (далі – УАПЦ), а лише національний аспект її діяльності в його дотичності до процесу українського відродження 20-х рр.

Актуальність питання про те, якою мірою можна розглядати українізаційну діяльність УАПЦ в контексті радянської політики українізації, здається є очевидною, однак у науковій літературі воно не ставилося. Але прояснення цього питання необхідне, бо на перший погляд видається, що ці явища достатньо дотичні. Глибший аналіз показує, що деяка дотичність існувала, але мала досить опосередкований характер.

Більшовицька політика українізації як варіанту коренізації була, на думку більшості дослідників, тактичним засобом для завоювання й збереження влади в Україні з подальшим опануванням українського суспільства із середини з метою його радянізації і соціалізації [6]. Така політика, за задумом більшовиків, мала бути національною за формою, але соціалістичною за змістом. Радянське керівництво не мало наперед продуманого стратегічного курсу в цьому питанні, а виходило із реалій поточного моменту. Навіть націонал-комуністи із числа партійно-державного керівництва УСРР у своїй теоретичній і практичній діяльності впроваджували в різних сферах життя суспільства дійсну українізацію [16, с.140 – 143]. Політика українізації, а також поблажливе на перших порах ставлення більшовиків до природних процесів національного відродження, відповідало їхньому завданню викорчовування основ старого режиму, одним із стовпів якого був російський націоналізм. Іншим стовпом була Російська православна церква (далі – РПЦ), яка одночасно слугувала духовною базою російського націоналізму [15]. Зрозуміло, що, попри атеїстичний аспект, боротьба більшовиків з Російською церквою являла собою також і боротьбу з російським націоналізмом. Тому ті національні сили в Україні, що сприяли цій боротьбі, розглядалися більшовиками як союзники, звісно, тимчасові. Одним із таких союзників стала УАПЦ.

Загальновідомо, що радянська політика українізації проводилася паралельно з процесами українського відродження, провідниками якого були національно свідомі представники української інтелігенції [2]. Частина з них долучалася до діяльності УАПЦ, у тому числі до національної роботи, яку остання здійснювала серед українського населення. Таким чином, у цьому моменті є ще один кут дотичності явищ, що розглядаються у статті. Зупинимось дещо детальніше на зазначених аспектах.

Дослідники історії УАПЦ цілком слушно й відповідно до джерел аналізують церковно-визвольний рух, створення УАПЦ й діяльність як частину національно-визвольного руху доби українського відродження. Тогочасний провідний громадський і церковний діяч, теоретик української церковної автокефалії О. Лотоцький у своїх працях, виданих в еміграції, показував та обґрунтовував вищеназваний взаємозв'язок [11]. Він навіть перекладав Біблію українською мовою розглядав як частину національного відродження [10, с.449]. Подібно до О. Лотоцького про зв'язок між українським національним і церковним рухами пише й видатний історик

Української церкви І. Власовський [4, с.5 – 9]. У контексті процесів національного відродження досліджує постання та діяльність УАПЦ і ряд сучасних істориків в Україні [17]. Особливо це стосується праць відомого знавця історії УАПЦ А. Зінченка. Він зазначає, що це постання “було результатом церковного руху як частини визвольних змагань українського народу і, у свою чергу, стало важливим чинником національного відродження, було в нерозривному зв’язку з поступовим розвитком української нації” [8, с.233]. Український історик із Канади С. Плохій вважає, що утворення УАПЦ на 1-му Всеукраїнському православному церковному соборі (далі – ВПЦС), який пройшов у Києві 14 – 30 жовтня 1921 р., стало “надзвичайно важливим моментом в історії українського національного руху” [14, с.5].

Розуміння того, що становлення й наступна діяльність УАПЦ відбувається в річищі національно-визвольного руху, було притаманне ідеологам, провідникам, ієрархам церкви, а також знайшло своє вираження в її офіційних документах. Так, у своїй доповіді “Внутрішній устрій церкви”, виголошеній на 1-му ВПЦС 20 жовтня 1921 р. і присвяченій, здавалося б, суто церковним проблемам, о. Василь Липківський (тоді ще протоієрей) виразно поставив церковно-визвольний рух у взаємозв’язок з національно-визвольним рухом. Зокрема, він сказав: “...З тих пір, як український нарід себе пам’ятає, він боровся за свої права державні і церковні. Як ми подивимося на історію українського народу, то побачимо, що наш нарід головним чином боровся за церковні права і на цих правах старався добувати права державні” [14, с.179]. Багато приділяє уваги цим питанням у своїх “Спогадах” протодиякон Василь Потієнко, який у 1924 – 1926 рр. був головою Всеукраїнської православної церковної ради (далі – ВПЦР) – вищого органу церковного управління в міжсоборні періоди. Створення й діяльність автокефальної церкви, на думку протодиякона, стало “яскравим прикладом духовного піднесення народу, доказом спроможності його перейнятися єдністю в своїх національних прагненнях” [12, с.96].

Особливо чітко розуміння ролі національної церкви в національному відродженні усвідомлювали учасники передсоборних засідань ВПЦР і делегати 1-го собору УАПЦ, про що свідчать стенограми їхніх виступів, а також пізніші спогади учасників. Один із священників, присутній на передсоборному засіданні, зрозумів із виступів членів ВПЦР, що “церква повинна підносити національний дух українського народу” [22, арк. 21]. Той же В. Потієнко свідчить, що делегати установчого собору “відчували велику вагу церкви в національному відродженні” [12, с.104].

Представник тієї ланки освітянської інтелігенції, яка підтримувала УАПЦ, доцент І. Павелко, уже на чужині – в Аргентині, розглядав діяльність названої церкви саме в національно-політичному контексті. УАПЦ та її храми, на переконання І.Павелка, були “не тільки осередками релігійно-

духовного єднання з Богом, а разом і осередками політичного і національного єднання українців поміж собою. Національна молитва і приналежність до УАПЦ були чинником політичної організації проти руйнної більшовицької сили” [13, с.83].

Про національний характер УАПЦ свідчать і її противники, зокрема, представники єпископату РПЦ. Вони не відокремлювали церковно-визвольний рух українців від національно-визвольного, однаково називаючи їх – українським рухом. З приводу зібрання 1-го ВПЦС тодішній екзарх Московського патріархату в Україні митрополит Михаїл (Єрмаков) висловився наступним чином: “Там зібралася партія націоналістів, яка проводить свої національні ідеї” [8, с.234].

Національні за змістом були відозви ВПЦР, промови й проповіді видатних діячів автокефалії. За оцінкою А. Зінченка, останні у своїй діяльності “надихалися потужними імпульсами національного відродження” [8, с.234]. Архітектор П. Костирко, який слухав 1921 р. проповіді провідних автокефалістів у Софійському соборі Києва, свідчить, що вони “виголошувалися такі націоналістичні українські, що аж страшно” [12, с.99]. У кінці першої половини 20-х рр. виразна національна фразеологія починає зникати. Втім, навіть 1927 р., коли церква переживала тяжкі часи, тодішній голова ВПЦР єпископ Петро Ромаданів констатував у своєму вступному слові на відкритті Великих Микільських зборів ВПЦР, що церква “проводить значну національну роботу” [12, с.295].

Найбільш важливими щодо цього були виступи й проповіді першоєрарха УАПЦ митрополита Василя Липківського. Він взагалі багато уваги приділяв проповідям, і поки йому дозволяла влада, їздив по всій Україні, сприяючи зростанню національної самосвідомості серед прихильників і вірних УАПЦ. За свідченням В. Потієнка, митрополит В. Липківський, особливо в перші роки діяльності, завершував свої проповіді “патріотично-українськими висновками” [12, с.102]. Його звернення до вірян можуть слугувати як джерела для аналізу ідеології “автокефальних ієрархів в особі їхнього найпершого провідника” [3, с.91]. В одній із таких проповідей (“Всенародна молитва і піст як засоби визволення від влади темряви”) владики Василь пропонує побожним українцям суто церковні методи визволення “з-під влади тьми”, але під останньою він здебільшого має на увазі більшовицький режим. Єднання українського народу в автокефальній православній церкві, соборна молитва, піст і побожне життя має звільнити українців від чужої влади [9, с.186 – 187]. Митрополит підкреслює, що “народ наш ... терпить пригоди через те, що він підлягає досі під владу чужих царств, терпить гноблення від князів темряви світу цього” [9, с.187]. Національно-визвольний контекст ряду проповідей В. Липківського зрозумілий із їхніх назв: “Помолимося за тих, що за волю й віру рідного краю життя своє поклали”, “Страшний суд і український нарід”, “Смерть і відродження

українського народу”, “Страждання Матері Божої під хрестом і страждання Матері України”, “Рідна мова – шлях до Бога”, “Рідна мова в церкві” тощо. В одній із них В. Липківський нагадує: “Вся матір наша Україна, як намістом, обгорнена могилами найкращих синів своїх, що за волю, віру й життя її своє поклали. Ми будуюмо своє рідне українське життя на праці, на боротьбі, на могилах тих, що раніше нас працювали...” [9, с.60].

Почути митрополита збиралися тисячі людей, особливо по селах. Автокефальний протоієрей Діомид Бурко відзначає, що “під враженням від цих проповідей багато тисяч українців духовно прозріли й вийшли на шлях релігійної й національної свідомості” [19, с.237]. Звернення В. Липківського дійсно ставали “впливовим фактором формування національної свідомості українців” [8, с.377], були потужним національно-консолідувальним чинником.

Свідченням підтримки з боку населення національних ідей УАПЦ було стрімке збільшення кількості її парафій. 1925 р. їх налічувалося 1,5 тисячі [22, арк. 19] і, відповідно, зменшувалася кількість приходів РПЦ. У подальшому УАПЦ стала непотрібною атеїстичному режимові, особливо як національна церква українців, що мала великий вплив на населення, закладала підвалини для політичного сепаратизму [10, с.61 – 62].

У службовому обіжнику Державного політичного управління УСРР “Про український сепаратизм” (від 4 вересня 1926 р.) наголошувалось на необхідності збирання всебічної інформації про прихильників українського національного відродження, які активно працювали на ниві української культурної роботи, а також указувалося, де цих прихильників можна знайти [1, с.32]. У документі зазначалося, що “зміцненню націоналістичних тенденцій сприяє українізація взагалі та діяльність УАПЦ” [1, с.33].

Політика українізації стала наслідком революції 1917 р. Українізаційна й церковно-реформаторська діяльність УАПЦ була співзвучною духові часу. Публічні виступи речників УАПЦ та її офіційні документи не тільки пройняті революційною фразеологією, але є такими й за своїм наповненням. Як стверджував В.Потієнко, “УАПЦ ... творила церковну революцію” [12, с.100]. Суть цієї “канонічної церковної революції”, за визначенням В.Липківського, полягала в тому, щоб ліквідувати єпископське “самодержавство в церкві і впровадити всенародну соборноправність” [18, арк. 40]. Позиція УАПЦ була заявлена від початку її створення, коли вона цю позицію “в перший революційний спосіб ... голосно сказала на увесь світ на своїх соборах 1921 року, в прилюдній заяві 1922 року, апольогії УАПЦ і декларації 1924 року і в безлічі офіційних заяв” [20, арк. 19 зв.]. У зверненні до учасників 2-го ВЦПС від 19 жовтня 1927 р. В. Липківський наголошує, що він є церковним революціонером, “бо Українська церква й виникла, й визволяється, і боротьбу з старим ладом веде в революційний спосіб...” [21, арк. 22]. У цьому ж документі В. Липківський підкреслює відповідність діяльності УАПЦ щодо

принципів національної політики радянської влади: “Я мріяв про визволення Української церкви й народу від чужого державного керівництва, денаціоналізації, і щасливий бачити, що за радянської влади дано можливість і державі нашій, і народів визволятися від чужих утисків і відновити своє рідне державне й культурно-національне життя” [21, арк. 22]. Вимушено чи не вимушено, все ж першоієрарх УАПЦ визнавав, таким чином, дотичність національної роботи церкви до державної політики українізації.

Інший ракурс дотичності постає при розгляді проблеми участі національної духовної еліти як у роботі радянських установ з українізації суспільства, так і в українізаційній діяльності УАПЦ.

На ділянку національної роботи УАПЦ вийшла значна частина української інтелігенції. Одночасно вона працювала в різних сферах суспільного життя, де проводилася політика українізації. Більше того, як правильно узагальнює у своєму дослідженні Д. Бачинський, національна інтелігенція стала ідеологом українізації і її рушійною силою, “заклала самі підвалини, проголошення більшовицьким урядом українізації державною політикою” [2, с.194]. Особливо велику роль відігравала гуманітарна інтелігенція, яка стала “мозком” українізації, забезпечуючи її наукове й часом політичне підґрунтя, брала активну участь в її реалізації через наукові, освітні та культурні інституції.

Виразно національний характер новопосталої української церкви, а також переконання, що через церкву можна впливати на формування національної свідомості українців, стали головними причинами участі представників духовно-культурної еліти суспільства в діяльності УАПЦ. Брат одного із керівників, теоретиків і практиків УАПЦ В.Чехівського автокефальний протоієрей М.Чехівський на процесі Спільки визволення України 1930 р. на запитання, чому він став священником УАПЦ, відповів: “Щоб служити своєму народові, піднести його національну свідомість, щоб хоч не ми, то наші діти і онуки побачили Україну вільною і незалежною” [12, с.152 – 153]. І.Павелко свідчив, що “многі українські національно-культурні сили пішли служити цій церкві – професори, доктора теології, люди з вищою університетською освітою смиренно йшли й висвячувалися в священницький сан” [13, с.82]. Видатні й менш знані діячі української науки, культури, освіти, мистецтва, окрім своєї роботи в державних установах чи громадських організаціях, були причетні також і до розбудови національної церкви. Ця тема, як зазначають дослідники, недостатньо висвітлена в науковій літературі [3, с.110]. Розглянемо питання на прикладі наукової інтелігенції.

Провідний суспільно-громадський і науковий діяч М. Грушевський аналізував діяльність українського православ'я з позицій потреб національного відродження. З початку він не покладав особливих надій на українську православну церкву в аспекті її участі в релігійно-моральному й державно-політичному відродженні українства. В одному з листів, написаних

на початку 20-х рр. в еміграції, М. Грушевський висловлюється з приводу православної церкви в Україні категорично-негативно: “На православну церкву, хоч навіть вона й українізувалася би, я не маю надій” [5, с.536]. Погляд М. Грушевського на роль УАПЦ поступово змінювалася, в тому числі й під впливом його двоюрідного брата – Марка Грушевського, знаного культурного діяча й науковця-етнографа. 1921 р. він став єпископом нової церкви. Уже 1923 року М. Грушевський пише, що “майбутнє в Україні – за УАПЦ” [5, с.537]. Діяльність УАПЦ, на думку М. Грушевського, відповідала національним потребам українського народу. Після повернення на батьківщину вчений підтримував контакти з керівництвом церкви, зокрема, він запрошувався як почесний гість на засідання 2-го ВЦПС [8, с.265]. У науковому аспекті академік тісно співпрацював з діячами УАПЦ у питаннях історії та народознавства, наприклад, вів діалог з відомим подільським етнографом, протоієреєм УАПЦ Є. Сіцинським [7, с.108].

Донька М. Грушевського Катерина, вчений-народознавець, діяльна помічниця свого батька в історичних установах Всеукраїнської академії наук (далі – ВУАН), теж підтримувала тісні зв’язки з провідниками УАПЦ [5, с.538].

Активну участь у діяльності УАПЦ брав видатний український учений-сходознавець, історик і філолог, знавець багатьох мов, академік А. Кримський. Він у 20-ті рр. був неодмінним секретарем ВУАН і директором академічного Інституту української мови. Ще до 1-го собору УАПЦ А. Кримський, як указує В. Потієнко, обирався членом двох Перекладових комісій – при екзархові та при ВЦПР [12, с.113 – 114]. На 1-му соборі 1921 р., куди вченого запросили почесним гостем, він виступив на засіданні 17 жовтня. Цей виступ А. Кримського став одним із аргументів для переконання делегатів собору в необхідності соборної висвяти українського єпископа. Надалі вчений підтримав пропозиції В. Чехівського та В. Липківського щодо соборної висвяти. Співпрацював А. Кримський з УАПЦ і в наступні роки. Прихильно до діяльності УАПЦ ставився також видатний діяч української науки, один із керівників ВУАН академік С.Єфремов. Він теж був запрошений на 1-й собор УАПЦ почесним гостем [14, с.405]. На сторінках свого “Щоденника” С. Єфремов неодноразово згадує події, пов’язані з УАПЦ, дає характеристики її провідним діячам, а це свідчить про його обізнаність у справах УАПЦ [8, с.270 – 271].

Серед членів ВУАН, які були причетні до діяльності УАПЦ, варто назвати відомого вченого й педагога В. Дурдуківського та професора Ф. Станішевського. Брат першого з них, Олександр Дурдуківський, був протодияконом Софійського собору [21, арк. 176].

Активну участь у роботі 1-го собору УАПЦ і в наступній українізаційній діяльності церкви брали науковці та викладачі вишів Києва, а також інших міст України. Кілька разів виступав на 1-му соборі його делегат,

відомий історик та археолог, професор Київського університету (з 1921 р. – Інституту народної освіти) В. Данилевич. Він був серед тих, хто став на підтримку ідеї соборної висвяти єпископа для автокефальної церкви [14, с.209 – 210]. Делегатом 1-го собору був знаний український етнограф і мистецтвознавець професор Д. Щербаківський. 1921 р. він – державний службовець, член комісії з дослідження Софійського собору, член постійної комісії ВУАН з підготовки біографічного словника діячів України тощо. На соборному засіданні 25 жовтня 1921 р. вчений виступив з доповіддю про українське церковне мистецтво. Його пропозиція стосовно національного відродження (прийнята соборними одностайно) наголошувала: “Аби церкви на Україні будувались в предковичному українському стилі” [14, с.341]. Брав активну участь у цьому засіданні український етнограф і мистецтвознавець о. С. Рклицький. Він виголосив доповідь на тему “Старовинний релігійний побутовий предмет православної Церкви в Україні” [14, с.322].

Багато разів виступав на соборі професор (тоді – кооператор) Григорій Стороженко. Під час роботи засідання собору його було висвячено на єпископа УАПЦ. Професором був головний ідеолог та організатор УАПЦ, церковний історик і каноніст В.Чехівський, брат якого став автокефальним священником [12, с.112].

Особливу роль у створенні й діяльності Української церкви, в організації перших українських парафій відіграла ціла плеяда українських композиторів і диригентів. Більшість з них були священниками ще до постановня УАПЦ або висвячені в сан уже цією церквою. Тема участі провідних композиторів та виконавців у розбудові національної церкви заслуговує на спеціальне дослідження [8, с.226]. Це ж стосується й літераторів, учителів, лікарів та інших прошарків інтелігенції, а також тих верств населення, які брали активну участь в українізаційній діяльності УАПЦ. Усі вони, за свідченням протодіякона В. Потієнка, “палали любов’ю до України, до рідного народу, розуміли велику вагу Церкви в національному усвідомленні і відродженні” [12, с.104]. Для них українізаційна діяльність УАПЦ не обмежувалася тільки впровадженням української мови в богослужіння. Про широке розуміння українізації церковного життя передовою частиною українського суспільства, яка брала участь у розбудові національної церкви, свідчить В. Потієнко. Даючи пояснення основним засадам УАПЦ, він пише: “Українізація сприймалася всіма, хто визнавав права на життя української культури, рідної мови, рідної пісні, рідних звичаїв і обрядів, українського малярства, української архітектури і скульптури” [12, с.171].

Отже, кращі представники інтелігенції докладали зусилля до відродження українства на ділянці церковного життя та ще й брали участь у радянській політиці українізації.

Необхідно зазначити, що з другої половини 20-х рр. інтелігенція під тиском атеїстичної кампанії вимушена була відійти від активної роботи в

УАПЦ. Тому хронологічні рамки дослідження ролі інтелігенції в українізаційній діяльності УАПЦ обмежуються першою половиною 20-х років. У соціально-економічному аспекті цей період – доба непу. Тим часом, кооператори-непмани активно долучалися до життя української церкви, надавали їй фінансову допомогу. Ця тема є перспективною для наукової розробки. Залишається актуальним висвітлення історії УАПЦ у контексті національно-культурного руху 20-х років.

Як показує наведений у статті фактичний матеріал та його аналіз, дотичність українізаційної діяльності УАПЦ до радянської політики українізації може розглядатися постільки, поскільки політика українізації до певного часу була дотична природнім процесам розвитку української нації.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Архієрейський Д., Ченцов В. Антирадянська національна опозиція в УСРР в 20-ті роки: погляд на проблему крізь архівні джерела. – К.: Стило, 2000. – 230 с.
2. Бачинський Д.В. Українська інтелігенція – основна рушійна сила “українізації” // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Зб. ст. – Вип. 5. – К.: Ін-т історії України НАНУ, 2001. – С. 194 – 201; Водотика С.Г. Соціокультурна характеристика наукової інтелігенції УСРР 20-х років ХХ ст. // Там само. – С.89 – 94.
3. Білокінь С.І. Дослідження історії Української Автокефальної Православної Церкви (1921 – 1930-ті роки) у незалежній вітчизняній та зарубіжній історичній літературі // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Зб. ст. – К.: Ін-т історії України НАНУ, 1993. – С. 89 – 94.
4. Власовський Іван. Нарис історії Української Православної Церкви. Т.І. – Ч.І. – К.: Основи, 1992. – 395 с.
5. Гирич І., Ульяновський В. Релігія та церква в житті й творчості Михайла Грушевського // Грушевський М.С. Духовна Україна. – К.: Наукова думка, 1994. – С.520 – 544.
6. Дашкевич Я. Політичне ошуканство чи провокація? Крах українізації 20-х – 30-х рр. // Дашкевич Я. Україна вчора і нині: нариси, виступи, есе. – К.: Основи, 1993. – 179 с.; Даниленко В. До витоків політики “українізації” // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Зб. ст. – К.: Ін-т історії України НАНУ, 1993. – С.462 – 469; Його ж. Згорання “українізації”: посилення русифікаторських тенденцій у суспільно-культурному житті радянської України в 30-і рр. // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Зб. ст. – Вип. 2. – К.: Ін-т історії України НАНУ, 1996. – С.517 – 522; Коляструк О. Влада і преса в контексті політики українізації (20 – 30-і рр.) // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Зб. ст. – Вип. 3. – К.: Ін-т історії України НАНУ, 1999. – С.540 – 547; Її ж. Парадокси та уроки українізації 20 – 30-х років ХХ ст. // Наукові записки Вінницького держ. пед. ун-ту ім. М.Коцюбинського. – Вип. 2. Серія: Історія. – Зб. наук. пр. – Вінниця: Вид-во ВДПУ, 2000. – С.343 – 349 та ін.
7. Зінченко А.Л. Благовістя національного духу. Українська церква на Поділлі в першій третині ХХ ст. – К.: Генеза, 1993. – 271 с.
8. Зінченко Арсен. Визволитися вірою. Життя і діяння митрополита Василя Липківського. – К.: Абрис, 1997. – 504 с.
9. Литовський В. Проповіді на неділі й свята: слово Христове до українського народу. – Торонто – Київ: Стило, 1998. – 299 с.
10. Лотоцький О. Автокефалія. – Т.І. Нарис історії автокефальних церков. – Варшава, 1938. – 551 с.

11. Лотоцький О. Українські джерела церковного права. – Варшава, 1931. – 297 с.
12. Мартирологія Українських Церков. У 4-х т. – Т.І. Українська православна церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України / Упоряд. О. Зінкевич, О. Воронін. – Торонто – Київ: Генеза, 1997. – 439 с.
13. Павелко І. Україна-Русь і московізм (науково-популярний нарис). – Буенос-Айрес – Київ: Генеза, 2000. – 182 с.
14. Перший Всеукраїнський Православний Церковний Собор УАПЦ 14 – 30 жовтня 1921 року. Документи і матеріали / Упор. Михаличенко Г.М., Пилявець Л.Б., Преловська І.М. – К.: СтилоС, 1999. – 516 с.
15. Преловська Ярина. Надбання власної ієрархії Українською Автокефальною Православною Церквою // Розбудова держави. – 1996. – № 8. – С.50 – 54; Басишина Л., Пилявець Л., Чуприна В. Переслідування УАПЦ // Український церковно-історичний журнал. – 2001. – № 1. – С.59 – 64.
16. Солдатенко В.Ф. Незламний. Життя і смерть Миколи Скрипника. – К.: Генеза, 2002. – 293 с.
17. Турченко Ф., Ігнатуша О. Українська автокефальна // Вітчизна. – 1989. – № 12. – С.166 – 175; Ігнатуша О.М. До історії Української автокефальної православної церкви (1921 – 1930) // Питання історії СРСР. Вип. 36. – Харків: Рідний край, 1991. – С.47 – 54; Пашенко В.О., Рибачук М.Ф. Першоієрарх нової української церкви митрополит Василь Липківський // УІЖ. – 1993. – № 2 – 3. – С.48 – 57.
18. Центральний державний архів вищих органів влади і управління (далі ЦДАВО України). – Ф.3984. – Оп. 3. – Од.зб. 19. – 184 арк.
19. ЦДАВО України. – Ф.3984. – Оп. 4. – Од.зб. 149-а. – 382 арк.
20. ЦДАВО України. – Ф. 3984. – Оп. 4. – Од.зб. 137. – 211 арк.
21. ЦДАВО України. – Ф. 3984. – Оп. 4. – Од.зб. 167. – 191 арк.
22. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Од.зб. 2318. – 94 арк.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Романько Ірина Іванівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних наук Кіровоградської льотної академії Національного авіаційного університету.

Наукові інтереси: культурно-освітні процеси в Україні (20-ті роки ХХ ст.).

УДК 94 (477) “1918 /1920”(= 411.16)

ДИРЕКТОРІЯ ТА ЄВРЕЙСЬКЕ ПИТАННЯ

Олег СИНЕНКО (Кіровоград)

У статті розглядається питання ставлення Українського уряду до єврейських погромів періоду визвольних змагань.

Ключові слова: Директорія, погроми, антисемітизм.

В статье рассматривается вопрос об отношении Украинского правительства к еврейским погромам в период украинской революции 1917-1920 гг.

Ключевые слова: Директория, погромы, антисемитизм.